

RIZIK TERORIZMA U TRANSPORTNOM OSIGURANJU

Dr.sc. ZORAN RADOVIĆ
naučni suradnik
Institut za uporedno pravo
Terazije 41, 11000 Beograd

UDK 341.225.5
Pregledni rad
Primljeno: 16.06.2003.
Prihvaćeno za tisak: 16.10.2003.

U članku se razmatra problematika osiguranja rizika terorizma u transportnom osiguranju u dijelu koji se odnosi na osiguranje broda, zrakoplova i robe. Prilikom obrade aktualnih pitanja autor je imao u vidu nastalu situaciju poslije izvršenog terorističkog napada na Međunarodni trgovački centar u SAD-u 2001. godine. Težište u članku dano je pitanjima koja se odnose na pravo osiguranja premda ni pitanja iz same oblasti osiguravajuće djelatnosti nisu mogla biti zaobiđena.

Ključne riječi: terorizam, brod, zrakoplov, roba (cargo).

1. UVOD

Rizik terorizma u osiguranju bio je aktualan i prije napada na Međunarodni trgovački centar u SAD-u 2001. godine.¹ Međutim, tek poslije ovoga napada postalo je očigledno da osiguratelji ne poštuju uvijek svoje zlatno pravilo da ne osiguravaju rizike koji se ne mogu sagledati. Pokazalo se da ih limiti uneseni u police osiguranja, kojim su ograničili visinu svoje odgovornosti ne štite pouzdano s obzirom na različita tumačenja "jednog štetnog događaja" i to ne samo u njihovom odnosu prema osiguranicima već i prema reosigurateljima,² da tumačenje klauzule iz ugovora o

¹ Visina ukupnih šteta za ovaj teroristički napad procijenjena je na iznos od USD 40 milijardi, Wynn Jenkins, Stripping out September 11, Reactions, Brooklyn, March 2003. U pitanju je šteta koja je u iznosu veća od bilo koje prirodne katastrofalne štete pokrivena do sada osiguranjem, Kai-Uwe Schanz, September shadow, The Review, London, September 2002.

² Spor koji je nastao oko tumačenja predstavlja li napad na WTC jedan štetan događaj ili dva, s obzirom da je napad izvršen s dva zrakoplova na dva tornja u različito vrijeme, Larry Silverstein, When two can equal one, Reactions, March 2002. Suprotno, da li napad 600 japanskih aviona na Pearl Harbor predstavlja isto toliko događaja, Barry Ostrager, Special report: WTC claim dispute, Reactions, SAD, 22.03.2002. Engleski sud (House of Lords) je u slučaju Axa v. Field zaključio da jedan događaj predstavlja nešto što se dešava u određeno vrijeme, na određenom mjestu i na određeni način. Okolnost da postoji jedan originalni teroristički uzorak ne znači da ne može postojati više od jednog događaja, Steve Reynolds and Bernie Heinze, Laws & Effects, Post Magazine, SAD, 27.11.2001.

osiguranju dozvoljava i drukčija shvaćanja od onih koja su godinama bila prihvaćena, kao i da reosiguratelji nisu uvijek imali razumijevanja za viđenje osiguratelja koje rizike su im predali u pokriće. Ponovo je problematika neposrednih i posrednih šteta u osiguranju probudila veću pažnju.³ Dolazi se i do saznanja da povećanje samopridržaja osiguranika u šteti ne predstavlja za osiguratelja cjelovito rješenje kada je upitanju osiguravajuće pokriće protiv terorizma.⁴ Najzad, pravi se ozbiljan pokušaj da se rizik terorizma modelira.⁵

Nastala situacija poslije napada na WTC prouzročila je više posljedica u oblasti osiguranja. S jedne strane, pojavila se tendencija da se rizik terorizma isključi iz osiguravajućeg pokrića ili da se sam rizik smanji⁶, a s druge, da se osiguravajuće pokriće proširi.⁷ Postavljeno je pitanje ne samo kapaciteta komercijalnih tržišta reosiguranja da rizik terorizma snose, već i njihove spremnosti da ga uopće prihvate, uz razmišljanje treba li država nastupiti kao reosiguratelj ovoga rizika.⁸ Čine se istovremeno naponi da tržište osiguranja snosi rizik terorizma udruživanjem osiguratelja⁹.

Dok se sve posljedice napada na WTC ne mogu sagledati sa stajališta prava osiguranja ima već dovoljno elemenata da se rizik terorizma detaljnije prouči. To će biti učinjeno na prvom mjestu uvidom u police za osiguranje pomorskih brodova, zrakoplova i robe u prijevozu ovim prijevoznim sredstvima koje predviđaju primjenu institutskih i drugih klauzula izrađenih od strane engleskih osiguratelja i njihovih institucija.

³ S tim u vezi pitanje ima li vlasnik bescarinske prodavaonice na Floridi pravo na naknadu gubitka od osiguratelja zbog zatvaranja prodavaonice do kojeg je došlo zbog terorističkog napada na WTC.

⁴ Preventiva se više ne može voditi putem povećanja samopridržaja osiguranika u pokriću, Paul Latarhe, Underwriters must be more risk-aware, Insurance Day, London, 05.05.2003.

⁵ Pokušaj u tom pravcu: Terrorism Loss Estimation Model, pripremljen od strane savjetodavne tvrtke AIR Worldwide, The Economist, London, 07.11.2002.

⁶ Postavlja se pitanje tko je danas spreman snositi nepoznat i nevidljiv rizik, Jeff Charlton US tragedy lessons: double jeopardy, Post magazine, SAD, 27.09.2001.

⁷ Npr. uvođenjem "rizika evakuacije" kojom se štiti poslodavac zbog nedovoljnog osiguranja zaposlenih u slučaju njihove evakuacije poslije izvršenog terorističkog napada, New policy covers evacuation risk, Insurance Day, London, 17.04.2003.

⁸ Razmatranja u Kongresu SAD: Terrorism - the risk that nobody wants, The Economist, London, 17.11.2001.

⁹ Osnivanjem kompanije pod nazivom Special Risk and Reinsurance Luxemburg, za osiguranje rizika terorizma do € 275 milijuna po jednom štetnom događaju u radijusu od 600 metara, European terror insurer launched, Reactions, May 2002.

2. RAZGRANIČENJE RATNIH I POLITIČKIH RIZIKA OD RIZIKA TERORIZMA

S obzirom da se pred nama nalaze kaluzule osiguratelja u tipiziranoj formi nameće nam se kao imperativ da se njihove odredbe strogo tumače (“utmost strictness”). U slučaju njihovih nejasnoća tumače se protiv osiguratelja koji su ih u opće uvjete osiguranja unijeli.¹⁰ Pri tome moramo uvijek voditi računa o tekstu cijele odredbe klauzule ili zbirke kaluzula kako bismo utvrdili da li je šteta prouzročena djelovanjem određenog rizika pokrivenog osiguranjem (“caused by”).¹¹

Kada osiguratelji odluče da iz osiguranja isključe određene rizike, pored njihovog nabiranja, često koriste formulaciju da osiguranjem nisu pokrivena šteta koje su neposredno ili posredno prouzročene djelovanjem navedenih rizika. Ovakvom formulacijom iz primjene se isključuje primjena pravila prema kojemu osiguranik gubi pravo na naknadu štete samo ako je nastala kao neposredna posljedica isključenog rizika (“proximate cause”)¹². Ipak u ovakvom slučaju, po našem mišljenju, ne može se uvijek isključiti mogućnost utvrđivanja konkretnog činjeničnog stanja: koliko je šteta udaljena od uzroka (“remote link”).¹³ Imat ćemo u vidu da su klauzule u pitanju sastavljene na engleskom jeziku od strane engleskih osiguratelja što navodi na primjenu engleskog prava kao točke vezivanja. Zbog toga će se primijeniti englesko pravo kao mjerodavno pravo za tumačenje specifičnih pojmova i izraza upotrijebljenih u institutskim klauzulama.¹⁴

2.1. Ratni i politički rizici

Neprijateljstva (hostilities)

Pojam obuhvaća sve posljedice operacija koje su specifične za ratno stanje. Neophodno je da operacije budu uperene protiv određenog poretka države na

¹⁰ E.R.H. Ivamy, *General Principle of Insurance Law*, London 1970, 225.

¹¹ Bliže, Drago Pavić, *Pomorsko osiguranje*, Zagreb, 1986, str.299.

¹² Ivamy, str.336.

¹³ Utvrđivanje uzroka drugog uzroka je često složen zadatak. Tekst u polici prema kojoj je predmet osiguran uz uvjet da osiguranjem nisu pokrivena šteta koje su “prouzročene ili nastaju uslijed ili potječu od rata” sudac nije mogao povezati s primjenom maksime *causa proxima, non remota, spectatur*. Po njemu se može donijeti samo jedan zaključak, tj. da je maksima isključena iz primjene, *Loxe v. Embroses Liability Ass Corp.* (1916) 2 KB 629, prema citatu Sounders, str.73.

¹⁴ Pavić, str.38. O razlikama u shvaćanjima o primjeni mjerodavnog prava vidi Veljko Tomašić, *Nova engleska*

organiziran način. Isključuje se mogućnost da neprijateljsku akciju počini pojedinac. U slučaju da se koristi termin “svaka neprijateljska radnja poduzeta od strane ili protiv ratujuće sile”, termin sila vjerojatno podrazumijeva pored države i drugu vlast koja nameće svoj poredak. Izraz “od strane ili protiv” ne odnosi se samo na štetne posljedice prouzročene imovini strana u sukobu, već i imovini neutralnih strana.¹⁵

Revolucija (revolution)

Revolucija, ustanak i pobuna predstavljaju pojmove koji se međusobno preklapaju s jedne strane, a zajedno s građanskim ratom s druge strane. Njihova zajednička karakteristika se sastoji u tome što se uvijek radi o pokušaju da se postojeća vlast obori nasilnim putem.¹⁶

Vojna ili uzurpirajuća sila (military or usurped power)

Stječe se utisak da je pojam dosta nejasan, zbog čega njegovo tumačenje na prvom mjestu ovisi o konkretnom činjeničnom stanju. Pojam obuhvaća organizirani ustanak kada se uz primjenu nasilja uspostavlja nova vlast, koja upostavljena donosi propise i kažnjava neposlušne. Organizirano djelovanje u tom smislu je neophodno.¹⁷ Potrebno je postojanje određenog stupnja oružanog sukoba koji je po svojem karakteru više sličan građanskom ratu, a manje neredima. Bez upotrebe oružja nema ni ovog rizika. U slučaju da obaranje vlasti ne uspije, učesnicima ovoga pokušaja često se sudi za izdaju.

Pobuna (isurrection)

Pojam pobune obuhvaća organizirani i otvoreni otpor postojećoj vlasti u cilju da se ona zamijeni novom.¹⁸

polica i uslovi za osiguranje robe i Drago Pavić, Pravna vrela ugovora o pomorskom osiguranju, oba rada objavljena u Osiguranje i privreda, Zagreb, god.XIII, br.11.

¹⁵ N.G. Hudson i J.C.Allen, The Institute Clauses Handbook, London, 1986, str.190.

¹⁶ E.R.Ivamy, Marine Insurance, London, 1969, str.218.

¹⁷ John W. Sounders, Words and Phrases Legally Defined, London, 1969, str.320.

¹⁸ Ivamy, 1970, str.224.

Ustanak (rebellion)

Ustanak i pobuna imaju slično značenje. U oba slučaja pojavljuje se organiziran i nasilan napad na vlast u cilju da se zamijeni novom. Pobuna podrazumijeva niži stupanj organiziranja u usporedbi s ustankom.

Bunt (riot)

Pod buntom se podrazumijevaju neredi u kojima sudjeluje više lica koja se neobuzdano i žestoko ponašaju na javnom ili privatnom mjestu. Maliciozno proizročena šteta na imovini nekog lica nema samim time svojstvo bunta. Prema engleskom pravu za bunt je potrebno postojanje najmanje 12 udruženih lica koja koriste silu na način da kod drugih stvaraju osjećaj straha za osobnu sigurnost.¹⁹

Gradanski nemiri (civil commotions)

Pojam gradanski nemiri nema određeno pravno značenje.²⁰ On ne obuhvaća zavjeru da se izvrši krivična radnja koju ne prate nemiri.²¹ Gradanski nemiri, kao specifično ponašanje ljudi, nalaze se između bunta i građanskog rata. Pojam obuhvaća nasilno ponašanje koje nije preraslo u ustanak.²² U pitanju je organizirana akcija ljudi čiji je cilj stvaranje meteža. Do nemira može doći spontano ili organizirano. Zbog toga nije neophodno dokazivati postojanje neke organizacije izvana koja je bila inspirator nemira. Gradanski nemiri kao rizik se široko tumači (npr. krađa automobila u vrijeme trajanja građanskih nemira pokrivena je osiguranjem ovoga rizika).

2.2. Rizik terorizma

Za terorizam se kaže da predstavlja oblik političke borbe koja se vodi nasiljem i zastrašivanjem. U najširem smislu, podrazumijeva se svaki napad na tijelo i život pojedinca s namjerom izazivanja određenih političkih promjena, a u užem, svodi se na bezobzirne atake pojedinca ili organiziranih grupa na žrtve koje same po sebi nemaju

¹⁹ Public Order Act 1986.

²⁰ Zoran Radović, Osiguranje izvoznih kredita, Beograd, 1989, str.30.

²¹ Colinvaux Raul, The Law of Insurance, London, 1979, str.364.

²² Sounders, str.320.

nikakav značaj, ali se ipak uzimaju kao objekt napada kako bi se time izazvao strah i opća nesigurnost, skrenula pažnja svjetske javnosti na ciljeve i ideje terorista i postiglo oslobađanje suboraca i sl.²³

Politička ubojstva, uništenje imovine, rušilački napad na civilne i vojne ciljeve kao sabotaža, često predstavljaju terorističke akcije. Nasilje koje se provodi bez političkih ciljeva ne smatra se terorističkim napadom premda širi strah (“terror”). Terorizam predstavlja i sama prijetnja upotrebe sile u namjeri da proizvede političke efekte izazivanjem straha određene grupe osoba. Proizlazi da upotreba sile i nije karakterističan element za postojanje terorizma.

Za teroristički napad je karakteristično njegovo kratko trajanje. Duže može trajati državni terorizam pod kojim podrazumijevamo agresivno ponašanje jedne države prema drugoj, npr. ograničeno i selektivno bombardiranje ciljeva na teritoriju druge države bez započinjanja rata. Teškoće nastaju kod utvrđivanja okolnosti na osnovi kojih utvrđujemo kada jedna teroristička akcija prerasta u oružani napad. Potrebno je utvrditi mjesto napada, način na koji je napad izvršen, trajanje napada i veličinu nanesene štete. Razlika između terorističkog i oružanog napada nije beznačajna s obzirom da opći uvjeti osiguranja ne pokrivaju uvijek istovremeno oba rizika osim u slučaju ako su oba izričito unesena u opće uvjete osiguranja.

U praksi osiguranja pojavljuju se rizici slični terorizmu. Smatra se da su vandalizam i sabotaža često posljedica malicioznih radnji.²⁴ U praksi se pokazalo da nije uvijek jednostavno utvrditi je li postupak neke osobe bio maliciozan.²⁵ Potrebno je postojanje sazrele želje da se nekome nanese zlo. U slučaju nanošenja materijalne štete na brodu ili nekoj drugoj imovini namjera počinitelja se pretpostavlja. Međutim, susrećemo se s pojavom “nježnog teroriste”, osobe koja aktiviranjem eksplozivne naprave nije imala namjeru prouzročiti štetu koju je prouzročila, već samo skrenuti pažnju javnosti na težak položaj izbjeglica. Između štete prouzročene terorističkim napadom i štete prouzročene malicioznom radnjom, pojavljuju se štete koje se od njih razlikuju po uzroku. U pitanju su štete prouzročene od strane osobe koja je rukovođena patološkom mržnjom.

²³ Boris Krivokapić, Leksikon međunarodnog prava, Beograd, 1998, str.479.

²⁴ Hudson, str.79.

²⁵ Može se zaključiti da za postojanje zlonamjerne štete trebaju postojati sljedeći elementi: a) protupravno djelovanje, b) namjera da se osigurani predmet ošteti ili uništi i c) postojanje gubitka ili oštećenja osiguranog premeta, Pavić, str. 291. Štete nastale zbog namjernog postupka osiguranika ne mogu se ni osigurati izričitim ugovornim odredbama, Drago Pavić, Pomorsko pravo, Split, 2000, str.151.

3. RIZIK TEORORIZMA U VRSTAMA OSIGURANJA

Osiguratelji pomorskih brodova, zrakoplova i robe ("cargo") u prijevozu brodovima i zrakoplovima nemaju jedinstven pristup kada je riječ o riziku terorizma. Za ovaj se rizik u općim uvjetima osiguranja često ne navodi ni da je uključen niti isključen iz pokrića. Ovaj se rizik osigurava samo na zahtjev ugovaratelja osiguranja, u pravilu uz ratne i političke rizike.

3.1. Osiguranje pomorskih brodova

Institutske klauzule za osiguranje brodova na vrijeme protiv ratnih i političkih rizika (Cl. 281, 1/11/95) predviđaju da osiguranje pokriva gubitak ili štetu na brodu prouzročenu od strane terorista ili druge osobe koja je postupala zlonamjerno ili iz političkih motiva. Kao i za druge rizike na daje se objašnjenje pojma terorista. Rizik pirata pokriven je policom za osiguranje brodova protiv pomorskih rizika ((Cl. 280, 1/11/95) koji se od terorista razlikuju.²⁶ Osiguranje odgovornosti brodara preko P & I klubova isključuje iz pokrića rizike rata i ratu sličnih događaja, kao štete prouzročene zarobljavanjem, zapljenom, uzapćenjem, zadržavanjem, minama, torpedima, bombama, raketama, eksplozivima ili drugim ratnim sredstvima (Pravila The London, SS Owners' Ass. Ltd. 1995-1996).

3.2. Osiguranje zrakoplova

Engleski opći uvjeti za osiguranje zrakoplova, kojima se iz pokrića isključuju ratni rizici, otmica zrakoplova («hi-jacking») i druge opasnosti (ANV. 48B 26.8.71), a zatim uključuju, pokrivaju ove rizike skoro na isti način kao odgovarajući opći uvjeti za osiguranje pomorskih brodova s manjim izmjenama: rat, invazija, djelovanje stranih neprijatelja, neprijateljstva, bilo da je rat objavljen ili nije, građanski rat, ustanak, revoluciju, pobunu, uvođenje izvanrednog stanja, vojna ili uzurpirajuća sila ili pokušaj uzurpiranja vlasti. Također i rizik zarobljavanja, uzapćenja, ograničavanja i zadržavanja, kao i svaku malicioznu radnju i sabotažu. Pokriven je rizik otmice i svako nezakonito zauzimanje ili preuzimanje kontrole nad zrakoplovom. Kao dodatak navedenim općim uvjetima osiguranja za pokriće rizika otmice zrakoplova uneseni su posebni uvjeti (AVN 50, 1.9.71) koji se primjenjuju uz kasko policu zrakoplova, u

²⁶ Međunarodni pomorski biro (IMB) definira piratstvo kao radnju ukrcavanja ili pokušaja ukrcavanja na brod s namjerom da se izvrši krađa ili zločin uz sposobnost korištenja nasilja u izvršenju ovog djela, Symon Ross, The modern-day pirates, Insurance Day, London, 06.05.2003.

kojima se predviđa naknada materijalne štete ukoliko do otmice ili pokušaja preuzimanja kontrole nad zrakoplovom dođe za vrijeme leta. Uz policu za osiguranje zrakoplova često se unosi još jedan dodatak koji se odnosi na osiguranje odgovornosti (Extended coverage endorsement (aviation liabilities) AVN.52D): isključuje se iz pokrića odgovornosti za štete prouzročene na zemlji ukoliko nisu nastale kao posljedica eksploatacije zrakoplova. Ukoliko dođe do eksplozije nuklearnog oružja ili radio-aktivnog djelovanja, osiguranje ostaje na snazi sve do prvog slijetanja i izlaska svih putnika iz zrakoplova bez obzira može li se takav događaj dovesti u vezu s osiguranim zrakoplovom.

Gubitak ili oštećenje zrakoplova djelovanjem terorista predstavlja štetu za koju se smatra da je nastala uslijed ostvarenja ratnog rizika pod uvjetom da se terorističkim napadom željelo postići politički cilj.²⁷

3.3. Osiguranje robe u prijevozu

Institutske klauzule za osiguranje robe na brodu protiv ratnih rizika (Cl. 262, 1/6/82) pokrivaju gubitak ili štetu na robi prouzročenu uobičajenim ratnim rizicima, uključujući štete prouzročene od strane terorista ili osobe koja je postupala iz političkih razloga.

Institutska klauzula za osiguranje robe protiv zlonamjernih šteta (Cl.266, 1/8/82) unosi se u ugovor o osiguranju u slučaju da roba nije osigurana “protiv svih rizika” već po užem pokriću. Potreba da se donese ova klauzula je uočena kada se shvatilo da se pokriće za štete prouzročene od strane “terorista ili osobe koja je postupala iz političkih razloga” razlikuje od pokrića za štete prouzročene zlonamjerno, vandalizmom ili sabotажom.²⁸ Smatra se da se radi o zlonamjernoj šteti ako su se stekla tri elementa: a) protupravno djelovanje, b) namjera da se osigurani predmet ošteti ili uništi i c) postojanje gubitka ili oštećenja osigurane imovine.²⁹

4. ZAKLJUČAK

Terorističke akcije nisu usmjerene na ciljeve neposrednog napada već na društveni poredak i njegove vrijednosti. Premda ovakva situacija prirodno nameće potrebu intervencije države, osiguranje rizika terorizma treba prepustiti osigurateljima koji se

²⁷ Marko Pavliha, zavarovalno pravo, Ljubljana, 2000, str.307.

²⁸ Hudson, str.79.

²⁹ Pavić, str.291.

komercijalno bave osiguranjem ovakvog i sličnih rizika. Već se pokazalo kod osiguranja ratnih i političkih rizika da su u tom poslu uspješni. Time ne isključujemo potrebu da se država pojavi kao reosiguratelj rizika terorizma u slučaju katastrofalnih šteta, ali samo ako se pokaže da je to neophodno.

Osiguratelji nisu bez problema kod sagledavanja rizika terorizma. Kod modeliranja katastrofalne štete potrebno je procijeniti kakve posljedice mogu nastati ostvarenjem rizika terorizma i kakva im je učestalost. Ako rizik terorizma testiramo primjenom usvojenih mjerila osiguratelja za njihovu ocjenu, pored navedena dva potrebno je uzeti u obzir i sljedeća mjerila: događaj mora biti neizvjestan, da se može izvršiti disperzija rizika i da se za ovaj rizik može odrediti premija i uvjeti osiguranja. Ovaj zadatak je svakako težak za osiguratelja. A kada prihvatimo rješenje prema kojemu osiguratelji ograničavaju svoju odgovornost uobičajenom formulacijom "sve gubitke ili štete koji se mogu pripisati jednom uzroku ili seriji uzroka", ostaje nam i dalje problem definiranja jednog štetnog događaja.

Uočene su teškoće u vezi s utvrđivanjem okolnosti na osnovi kojih se može dokazati je li jedna šteta prouzročena terorističkim napadom. Često nije jednostavno utvrditi je li jedna šteta prouzročena djelovanjem terorističkog napada ili djelovanjem pojedinih ratnih i političkih rizika. Autor je zbog toga mišljenja da rizik terorizma treba uvijek osiguravati uz ratne i političke rizike. Time bi se izbjegle sive zone i dugi sudski sporovi. Osiguranik mora dobiti punu osiguravajuću zaštitu za premiju koju plaća. Za njega su irelevantne pobude osoba koje su mu nanijele štetu.

Summary:

TERRORIST RISK IN TRANSPORT INSURANCE

The paper deals with relevant insurance issues concerning terrorist risk relating to insurance of vessels, aircraft and cargo shipped on board. It was felt that reexamination of insurance terms and conditions was necessary in situation that ensued after the terrorist attack on the World Trade Center in USA in 2001. Findings indicate that insurers did not have unique approach when deciding how to insure this risk, how to name it and how to distinguish it from other risks named in insurance clauses against war and political risks. It was acknowledged that it was not an easy task to determine whether the terrorist attack lasted long enough to become an armed attack. Similar difficulties appear when tackling malicious acts and vandalism.

In view of the WTC terrorist attack, some important aspects of insurance covers came to light again: "causa proxima" and "remote link" in order to ascertain whether the insured risk could be connected with damage that occurred and how to define "single occurrence" when insurance wording says "all losses or damage attributable to one cause ..." ...

It was stressed that the assured had to be protected in full for the premium paid. For him it is not important at all what motives perpetrators had when they made him suffer. Gray areas in insurance covers are leading to prolonged disputes only. This should be avoided.

Key words: terrorism, vessel, aircraft, goods (cargo).

158